

Institutional Configuration of Regional Federalism Under the Discourse of Tribal Political Management in Iran During Qajar Era

Ehsan Lashgari Tafreshi ¹

1. Associate Professor of Political Geography, Department of Geography, Yazd University, Yazd, Iran
E: Lashgari@yazd.ac.ir (Corresponding Author)

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Keywords

Discourse
Tribal Governance
Political Management of
Territory
Federalism, Qajar State

"Governmentality", concept was first proposed by the French philosopher Michel Foucault in 1978 and it includes the study of techniques, processes and approaches in the framework of which governments control all aspects of citizens' lives. In this regard, in the Qajar era, there is a different pattern of limiting and expanding the authorities of the government and social forces in relation with each other at the territory scale which was a function of social forces articulation pattern under the tribal management discourse. In this regard, in the theoretical part, have been defined the discursive dimensions of political territorial management in the framework of Foucault's view of governmentality. political management of pasture lands was largely handed over to tribal leaders. In the Qajar era, with formation of this discourse; an inescapable idea formed among the city dwellers of the Qajar era that the need to defend their lives and livelihoods is not possible without the support of the regional military leaders. With the formation of this discourse; An inescapable idea formed among the city dwellers that need to defend their lives and livelihoods is not possible without support of regional military leaders. The delegation of political-administrative authorities to tribal leaders and rural landowners and urban capitalist classes caused these forces to start an independent interaction with the clergy in order to gain religious legitimacy to increase the social influence of their economic-social activities. In the framework of the tribal discourse articulation delegation of authority to the nomadic chieftains and landowners was considered by government in order to reduce the possibility of disorder and rebellion against the government in different regions of country. Also this discourse with the foundation of socio-economic settings to strengthen the self-sufficient production of the regions.

Article History:

Received:
28 MA 2023
Received in revised form:
27 JA 2024
Accepted
17 FA 2024
Available online:
20 AP 2024

Citation: Mehrabani, B. & Ziari, K. (2024). Explaining the geography of creative and highly skilled human capital as a driving engine for the regional development of Iran's provinces. *Journal of Geography*, 22 (80), 73-91.

doi: <http://dor.net/dor/20.1001.1.27833739.1402.21.79.1.6>

© The Author (s).

Publisher: Iranian Geographical Associati

This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract

Introduction

Michel Foucault is one of the thinkers who, by proposing concepts such as paleontology, genealogy, episteme, the relationship between knowledge and power, and especially the concept of "governmentality", has attracted the many thinker's attention, including in the field of political geography. This concept was first proposed by the French philosopher Michel Foucault in 1978 and it includes the study of techniques, processes and approaches in the framework of which governments control all aspects of citizens' lives. In this regard, one of the subject areas that can be studied in the framework of governance concept; Knowing how to construct the political management of space is affected by the role-playing of government discourses. In some of the political ideas about government in Iran; Such as patrimonialism, oriental tyranny, Asian production method and elitism, has been tried to formulate a set of generalized meta-narratives about the construction of territorial political management model in Iran's political geography. Some other thinkers consider the functional changes of social classes such as capital accumulation pattern or social and cultural factors to be cause of changing the political management patterns of the territory in this period. However, one of the important aspects of political management is to examine the centralization or distribution of authority among social-regional institutions in territory in accordance with the functioning of government's discourses. In this regard, in the Qajar era, there is a different pattern of limiting and expanding the authorities of the government and social forces in relation with each other at the territory scale which was a function of social forces articulation pattern under the tribal management discourse.

Methodology

In this regard, in the theoretical part, have been defined the discursive dimensions of political territorial management in the framework of Foucault's view of governmentality. Then, it has been analyzed how the social-regional institutions are articulated with the central government in Qajar era Iran under the tribal discourse rule.

Results and Discussion

A- Regulating the relations of tribes with Qajar state under the tribal discourse

The military organization of the Qajar era was increasingly dependent on tribes and nomads and during the war, the Qajar kings issued orders and asked the tribal leaders to gather the required army. Due to the limitation of central government's sovereignty in tribal territories; taxes collection was also the responsibility of tribe's chiefs, and the central government could only collect the taxes of different regions with tribe's cooperation.

B- Distribution of political power based on earning money from land ownership

The Qajar government, by handing over the income rights of agricultural lands to local landowners, caused the distribution of political power to become the dominant model in the governance system. political management of pasture lands was largely handed over to tribal leaders. these regional leaders were able to become the undisputed regional power by dominating the lands in the ecological geography of their tribe's habitat.

C- Regional-political interactions pattern of urban capitalists with the government

In the Qajar era, due to the supremacy of tribal discourse, regular transportation routes were not developed to expand commercial exchanges between cities and regions, and the weak commercial connection between cities prevented the urban capitalist class from forming national unions. with formation of this discourse; an inescapable idea formed among the city dwellers of the Qajar era that the need to defend their lives and livelihoods is not possible without the support of the regional military leaders. With the formation of this discourse; An inescapable idea formed among the city dwellers that need to defend their lives and livelihoods is not possible without support of regional military leaders. For this reason, the microphysics of the power of the urban capitalists was a conditional system of equivalence with the regional tribal leaders to ensure security.

D- Configuration of Qajar bureaucracy with regional social institutions

Despite that the Qajar government was independent from forces and social classes and was not limited to a specific legal framework before the constitution. But did not benefit from the central authority like the Safavid and Afshariya periods. During this period, the central state was generally limited to collecting taxes, maintaining public order, and regulating foreign relations and the majority of public services such as education, health and judicial courts are controlled outside the administrative institutions. It can be acknowledged that the administrative system hierarchical position in the Qajar era was in a position parallel to other social-regional institutions and was not superior to them.

E - The Functional Model of the Clergy Social Class under tribal Discourse

The delegation of political-administrative authorities to tribal leaders and rural landowners and urban capitalist classes caused these forces to start an independent interaction with the clergy in order to gain religious legitimacy to increase the social influence of their economic-social activities. The Qajar kings also needed the command of Jihad by clergy in times of war for their legitimacy. From other side, although in some cases they reacted against the oppression of the kings to the urban capitalist's rights and landowners; But they never tried to eliminate the hegemony of tribal discourse.

Conclusion

In the framework of the tribal discourse articulation, delegation of authority to the nomadic chieftains and landowners was considered by government in order to reduce the possibility of disorder and rebellion against the government in different regions of country. Also, this discourse with the foundation of socio-economic settings to strengthen the self-sufficient production of the regions. In general, these institutions and social forces were equated with each other under the tribal discourse that the anti-discourse of bureaucratic order center-periphery and the centralized political management system could not be placed in a hegemonic position in this period.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

پیکربندی نهادی بر ساخت فدرالیسم منطقه‌ای ذیل گفتمان مدیریت سیاسی ملوک الطوائفی در ایران عصر قاجاریه

احسان لشگری تفرشی

۱. دانشیار جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، دانشگاه یزد، یزد، ایران (نویسنده مسئول). E: Zayyari@ut.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

از نگاه جغرافیای سیاسی پسامدرن چگونگی اداره، کنترل و نظارت بر مناطق مختلف زیرمجموعه یک کشور و تنظیم مناسبات اقتصادی و اداری در جامعه و الگوهای قبض و بسط قدرت سیاسی در فضای سرزمینی، یک فرایند خطی و تعمیم گرا محسوب نمی‌شود. بلکه مجموعه‌ای از گفتمان‌ها به مثابه مجموعه‌ای از عناصر نظام یافته ذهنی که در مقطعی از تاریخ گفتمان‌های رقیب را از صحنه خارج نموده است؛ شکلواره متفاوتی از تفویض اختیارات را نسبت به نهادهای سیاسی - منطقه‌ای و در متن تاریخی قلمرو پدیدار می‌نمایند. در این راستا در عصر قاجاریه (۱۷۹۶-۱۹۲۵) مفصل‌بندی توزیع قدرت سیاسی ذیل گفتمان ملوک الطوائفی دارای گسست گفتمانی با دوره‌های پیشین بود. از جمله در دوره سلسله‌های صفویه ذیل گفتمان تشیع و افشاریه ذیل گفتمان میلیتاریسم الگوی توزیع قدرت سیاسی در سطح قلمرو از تمرکز بیشتری برخوردار بود. در این پژوهش کوشش گردیده با اتکا به روش تفسیری و در چارچوب مفهوم حکومت‌مندی فوکو چگونگی پیکربندی نهادی بر ساخت فدرالیسم منطقه‌ای در عصر قاجاریه ذیل گفتمان ملوک الطوائفی تحلیل گردد. یافته‌های تحقیق نمایان گر آن است که در گفتمان ملوک الطوائفی حکومت قاجاریه؛ علی‌رغم اینکه حکمرانی مبتنی بر سلطنت فردی بود؛ لیکن هم ارزی مبتنی بر توزیع قدرت سیاسی میان حکومت مرکزی با ایلخانان، زمین‌داران روستایی، سرمایه داران شهری و روحانیت موجب عینیت‌یابی فدرالیسم منطقه‌ای در جغرافیای تاریخی ایران گردید. بطوری که اعمال حاکمیت پادشاهان قاجاریه در پهنه قلمرو بدون نیاز به تشکیل ارتش دائمی و فراگیر و گسترش بوروکراسی توسط دولت مرکزی صورت می‌پذیرفت و دال مرکزی کشورداری به سوی تمرکززدایی و غیرکانونی شدن سلسله مراتب مدیریت سیاسی قلمرو پیش رفت.

واژگان کلیدی:

سرمایه انسانی خلاق و با مهارت بالا
جغرافیای سرمایه خلاق
توسعه منطقه‌ای
استان‌های ایران

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۷/۱۸

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۱۱/۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۱۱/۱۴

تاریخ چاپ:

۱۴۰۳/۰۲/۰۱

استناد: تفرشی، احسان لشگری (۱۴۰۳). پیکربندی نهادی بر ساخت فدرالیسم منطقه‌ای ذیل گفتمان مدیریت سیاسی ملوک الطوائفی در ایران عصر قاجاریه، فصلنامه علمی جغرافیا، (۸۰) ۲۲، ۹۳-۱۰۸.

<http://dor.net/dor/20.1001.1.27833739.1402.21.79.1.6>

مقدمه

میشل فوکو از جمله صاحب نظرانی است که با طرح مفاهیمی همچون دیرینه‌شناسی، تبارشناسی، ایستمه، رابطه میان دانش و قدرت و بویژه مفهوم «حکومت‌مندی» مورد توجه بسیاری از اندیشمندان از جمله در حوزه جغرافیای سیاسی قرار گرفته است. این مفهوم نخستین بار توسط میشل فوکو فیلسوف فرانسوی در سال ۱۹۷۸ مطرح گردید و مشتمل بر مطالعه تکنیک‌ها، فرایندها و رویکردهایی است که در چارچوب آن دولت‌ها کلیه ابعاد زیست شهروندان را کنترل می‌نمایند (فوکو، ۱۳۷۸: ۵۶) و کارکرد اصلی آن نظم دهی به جمعیت از طریق نهادها و ابزارهای کنترلی نظیر قوانین و مقررات و انضباط آفرینی پلیس، زندان و آموزش و پرورش می‌باشد (افضلی و دیگران، ۱۳۹۳: ۳۶). در چارچوب مفهوم حکومت‌مندی؛ تبارشناسی مؤلفه‌های ساختار ساز بیش از تمرکز بر ساختار به مثابه امری فرا تاریخی اهمیت می‌یابد و ظهور گفتمان‌های جدید در این اندیشه محصول رویدادهای تاریخی است که غالباً از منطبق بی‌نظمی تبعیت نموده و در نسبت با دانش/ قدرت شیوه جدیدی از خوانش چگونگی علل تطبیق حکومت، سرزمین و جامعه را پدید می‌آورد (Mayhew, 2009: 390).

در این راستا یکی از قلمروهای موضوعی قابل مطالعه در چارچوب مفهوم حکومت‌مندی؛ شناخت چگونگی برساخت مدیریت سیاسی قلمرو متأثر از نقش آفرینی گفتمان‌های دولت می‌باشد. حکومت‌مندی به تحلیل شیوه‌هایی می‌پردازد که در طی آن سیستم‌های معنایی مورد حمایت حاکمیت؛ زیست جهان متمایزی را از تنظیم روابط نیروهای سیاسی - ناحیه‌ای با دولت مرکزی ساماندهی می‌نماید. این در حالی است که مفهوم حاکمیت و مدیریت سیاسی متمرکز به معنای دقیق کلمه ریشه در دنیای مدرن دارد؛ لیکن تنظیم مناسبات نیروهای محلی با دولت مرکزی و آناتومی توزیع قدرت سیاسی در یک قلمرو سیاسی صرفاً محصول دوران مدرن نیست و ساخت‌یابی میزان استقلال نهادهای منطقه‌ای در یک سرزمین در هر مقطعی از تاریخ متأثر از اندیشه‌های گفتمانی حاکمیت در زمینه‌سازی برای ایجاد حس اشتراک میان مردم بوده است.

در چنین رهیافتی به جای تحقیق در شناخت مؤلفه‌های مدیریت سیاسی تعمیم‌گرا که اساساً در چارچوب مفهوم حکومت‌مندی وجود ندارد بر چگونگی برساخته شدن آنها تأکید می‌گردد (Mouffe, 2012: 45-46). این مفهوم به تحلیل شیوه‌هایی می‌پردازد که در طی آن سیستم‌های معنایی مورد حمایت حاکمیت؛ فهم نیروهای مختلف اجتماعی از سلسله مراتب جغرافیایی قدرت و الگوی تعامل دولت با نیروهای اجتماعی ناحیه‌ای را ساماندهی می‌نماید. بنابراین علی‌رغم اینکه در نظریه‌های سیاسی؛ دولت مدرن شکل سیاسی بوده است که قدرت برتر را در داخل مرزهای سرزمینی دارا می‌باشد؛ لیکن الگوی توزیع اختیارات نهادهای دولتی و مردمی در سطح سرزمین در مقاطع مختلف تاریخی امری برساخته می‌باشد که الزاماً از یک فرایند خطی در تحلیل معرفت شناختی تبعیت نمی‌کند.

در این راستا در فرایند تاریخی گذار سلسله‌های حکومتی ایران سلطنت قاجاریه بواسطه پیروزی ایل قاجار بر سایر ایلات و مدعیان قدرت برپا گردید و آقامحمدخان قاجار کوشید پادشاهی را در دودمان قاجار تثبیت نماید. چنین الگویی از برسازي حکمرانی در جغرافیای سیاسی ایران مقوله تازه‌ای نبوده است و به همین دلیل در پاره‌ای از نظریات سیاسی دولت در ایران؛ همچون پاتریمونالیسم، استبداد شرقی، شیوه تولید آسیایی و نخبه گرایی تلاش گردیده که مجموعه‌ای از فراروایت‌های تعمیم‌گرا در باب برساخت الگوی مدیریت سیاسی قلمرو در جغرافیای سیاسی ایران صورتبندی گردد (کاتوزیان، ۱۳۸۱: ۳۷)، (اشرف، ۱۳۵۹: ۱۲۷)، (آبراهامیان، ۱۳۷۹: ۱۵-۳۰)، (سیف، ۱۳۹۰: ۲۹)، (ربانی‌زاده و لطفی، ۱۳۹۴)، (سریع‌القلم، ۱۳۹۰). در این دسته از نظریات مطلق‌العنانی بودن شخص پادشاه در همه امور، عدم محدود بودن

¹ . Governmentality

شخص پادشاه به قانون در ایران مورد تصریح قرار گرفته و نیروها و نهادهای اجتماعی - ناحیه‌ای به هیچ روی قادر نبوده‌اند پادشاه ایرانی را محدود نموده و سلسله مراتب جغرافیایی حکمرانی مرکز - پیرامونی بوده است. در این دیدگاه توزیع قدرت سیاسی در ایران در درون چرخه‌ای از ظهور و فروپاشی حکومت‌های استبدادی فهم می‌شود و نظام پادشاهی بسیط تا پیش از شکل‌گیری حکومت مدرن در عصر پهلوی اول با بدیلی مواجه نشده بود.

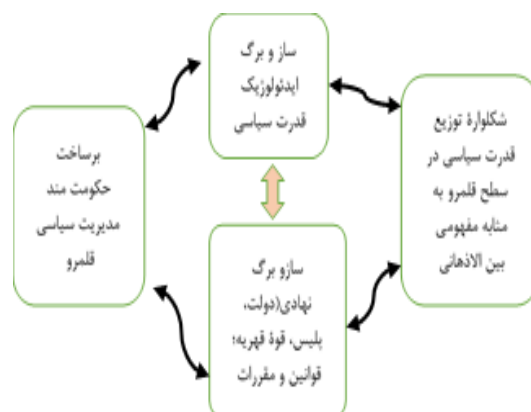
پاره‌ای دیگر از اندیشمندان نیز تحولات کارکردی طبقات اجتماعی همچون الگوی انباشت سرمایه و یا عوامل اجتماعی و فرهنگی را عامل تغییر الگوهای مدیریت سیاسی قلمرو در این دوره می‌دانند (عیسوی، ۱۳۸۹)، (فلور، ۱۳۶۶)، (اکبری و دیگران، ۱۳۹۶)، (آزاد ارمکی و جنادله، ۱۳۹۳)، (ملکیان و دیگران، ۱۴۰۱). در این دیدگاه تمامی حکومت‌های پیش از پهلوی اول در ایران به مثابه دولت پیشامدرن و فاقد اقتدار لازم جهت تفوق بر نیروهای اجتماعی - ناحیه‌ای قلمداد می‌شدند و معتقد بودند شکل‌گیری حکومت متمرکز تنها با ظهور حکومت پهلوی اول محقق شده و تمامی حکومت‌های پیش از این دوره دارای شکلی از فدرالیسم منطقه‌ای بوده‌اند (Migdal, 1988: 56).

این در حالی است که یکی از شقوق مهم مدیریت سیاسی بررسی تمرکز و یا پخش اختیارات میان نهاد های اجتماعی - منطقه‌ای در فضای سرزمینی در تبعیت از چگونگی عملکرد گفتمان‌های دولت می‌باشد (احمدنژاد و دیگران، ۱۴۰۰: ۹۱) که دیرینه‌شناسی متمایزی را از فضا مندی تاریخی را ارائه دهد. در گفتمان‌های حکومت‌مند دوره‌هایی از «گشایش» و نوآوری سریع شکل می‌یابد که تا مقطع زمانی معینی ادامه یافته و در این دوره شکل‌واره‌ای از ایستایی نهادی عینیت متمایزی را به مدیریت سیاسی کشور متبادر می‌نماید (Telen, 2008: 209). در این راستا در عصر قاجاریه نیز الگوی متفاوتی از قبض و بسط اختیارات دولت و نیروهای اجتماعی در رابطه با یکدیگر وجود دارد که تابعی از الگوی مفصل‌بندی نیروهای اجتماعی ذیل گفتمان مدیریت ملوک الطوایفی بود. بطوری که هم ارزی نهادهای مختلف اجتماعی ذیل این گفتمان حکومتی موجب افزایش قلمرو حاکمیت قاجاریه در پهنه سرزمین بدون نیاز به بسیج نیروهای نظامی و بوروکراتیک توسط دولت مرکزی بود که این پدیدار در دوره تاریخی قاجاریه و در ذیل مفهوم حکومت مندی فوکو مورد بررسی قرار نگرفته است. در این پژوهش کوشش گردیده چگونگی پیکربندی توزیع قدرت سیاسی میان نهادهای اجتماعی - ناحیه‌ای در ذیل گفتمان ملوک الطوایفی حکومت قاجار مورد بررسی قرار گیرد.

مبانی نظری

حکومت مندی و ابعاد گفتمانی مدیریت سیاسی قلمرو: گفتمان‌ها منظومه‌های معنایی هستند که در آنها نشانه‌ها با توجه به تمایزی که با یکدیگر دارند؛ هویت و معنا می‌یابند و فهم جامعه از واقعیت جهان را شکل می‌دهند و بنابراین معنا و فهم انسان همواره گفتمانی و لذا نسبی می‌باشد. مبنای تولید هر گفتمانی تلاش برای استیلا به منظور توقف جریان‌های متفاوت و در نهایت ساخت یک مرکز می‌باشد. نقاط گفتمانی مرجح این تثبیت نسبی؛ دال مرکزی نامیده می‌شود (لاکلاو و موفه، ۱۳۹۳: ۵۶) و این مفهوم مرکزی در بازه زمانی خود قادر است اتصال معنادار سایر پدیده‌های اجتماعی را به یکدیگر تبلور بخشد. به بیان دیگر گردآوری عناصر مختلف و ترکیب آنها در هویتی نوین و تنظیم روابط میان عناصر پراکنده در درون یک گفتمان شکل‌واره منسجمی را تداعی می‌بخشد که به آن مفصل‌بندی گفته می‌شود (حقیقت، ۱۳۸۱: ۸۶). این مفصل‌بندی قائم به ارتباط معنادار پدیدارهایی است که بطور گذرا معنا را تثبیت می‌نماید و داعیه حقیقت را برپا داشته و شیوه‌ای را برای انضباط آفرینی تدارک ببیند. در این میان فوکو ادغام زیست جهان افراد در گفتمان‌ها و مکانیسم‌های دولتی را حکومت‌مندی می‌نامد (فوکو، ۱۳۸۹: ۳۱۲) که در طی آن الگوی متمایزی از کنش نیروهای

اجتماعی با یکدیگر و با دولت بر ساخت می‌گردد که پیامدهای پدیداری گفتمان هژمون را بازنمایی می‌نماید. در این هم‌ارزی و انتظام گفتمانی؛ عناصر و نهادهای اجتماعی معناهای گفتمان رقیب و پیشینی را از دست می‌دهند و در معنای گفتمان هژمون منحل می‌گردند. بنابراین حکومت‌مندی ناظر بر مطالعه رابطه بین سیاست به منزله عمل و سیاست به منزله دانش (Foucault, 2007: 339) و چگونگی تنظیم و کنترل اجتماعی در پرتو مجموعه‌ای از ذهنیات می‌باشد (Lemke, 2001: 10). این مفهوم با ارجحیت بخشی به جغرافیای تاریخی درصدد شناخت تبارشناسی انتظام قلمروها، بدن‌ها و نهادها از طریق اشاره به ریشه‌های متکثر، متعارض و حتی پنهان گفتمان‌ها می‌باشد. با وجود اینکه حکومت‌مندی؛ رویه‌ها و گستره بسیار وسیع قدرت میان نهادها اجتماعی را مورد نظر قرار می‌دهد؛ لیکن در نهایت این مفهوم به تبارشناسی دولت برای تولید چشم انداز متفاوت می‌پردازد. این تبارشناسی علاوه بر تمرکز بر کردارهای حکومتی به جای نهادها؛ روند دخالت ذهنیت‌ها بر کارکرد حکومت را بازنمایی نموده و آن را در موضوعات متنوعی از جمله قلمرو، ملت، جمعیت و حکمرانی به کار گرفته (Rutherford, 2007: 294) و معتقد است که اهداف و کارکردهای دولت امور غریزی و طبیعی نیست بلکه امور اختراعی و اعتباری می‌باشند.

شکل ۱. الگوی مفهومی برساخت مدیریت سیاسی قلمرو مبتنی نظریه حکومت‌مندی

منبع: (نگارنده، ۱۴۰۲)

در این چارچوب علی‌رغم اینکه مدیریت سیاسی فضا؛ الگوی مناسبات حکومت مرکزی با واحدهای تقسیمات کشوری و چگونگی تفویض اختیار به آنها را بررسی می‌نماید؛ لیکن دولت‌ها برای اداره سرزمین و اعمال حاکمیت بر نیروها و طبقات اجتماعی ناگزیر از ساماندهی قلمرو ذیل یک گفتمان مشروعیت‌آفرین می‌باشند و الگوی توزیع قدرت سیاسی میان نهادهای اجتماعی در مناطق مختلف یک کشور بر طبق اصول عقلانی که ذاتی حکومت می‌باشد؛ شکل می‌یابد (افضلی و دیگران، ۱۴۰۰: ۱). به بیان دیگر حکومت‌مندی با فرایندهای ثابت ساز؛ نهادها را همچون بدن‌ها سوژه‌های انتظام یافته ذیل گفتمان حاکم می‌داند. بر این مبنا ناب‌بودگی شکل‌واره مدیریت سیاسی قلمرو به چالش کشیده شده و با تأکید بر منطق الحاق؛ به مثابه یک ضمیمه گفتمانی در نظر گرفته می‌شود که می‌تواند در طی زمان دچار تحول گردد. هیچ مؤلفه سیاسی - فضایی همچون قومیت، زبان، محیط طبیعی و غیره وجود ندارد که قادر باشد الگوی مدیریت سیاسی سرزمین را در الگوی خاصی تداوم بخشد؛ بلکه هویت سرزمینی در چارچوب یک مفصل‌بندی مکانی - زمانی تبلور

می‌یابد. از این رو چگونگی اداره، کنترل و نظارت بر مناطق مختلف زیرمجموعه یک کشور و تنظیم مناسبات اقتصادی و اداری در جامعه (کاوندی کاتب و دیگران، ۱۳۹۶: ۲) و الگوهای قبض و بسط قدرت سیاسی در فضای سرزمینی، یک فرایند خطی و بهم پیوسته نیست؛ بلکه مجموعه‌ای از گفتمان‌ها و ابژه‌ها گرد آمده‌اند تا از درون و ژرفای آن، یک شکل‌واره از تراکم و یا تفویض اختیارات به نهادهای سیاسی - منطقه‌ای پدیدار گردد. این مسئله مؤید احاطه گفتمان هژمون بر شکل‌واره توزیع قدرت سیاسی در فضای سرزمینی می‌باشد (Howarth et al, 2000: 68). در این راستا تنظیم رابطه افقی و عمودی دولت مرکزی با دیگر واحدهای سیاسی درون سرزمین نظیر ایالات و بویژه میزان اختیارات نهادهای محلی و اداری در مقاطع مختلف تاریخی متفاوت بوده است (احمدی پور، ۱۳۹۱: ۱۵). به همین دلیل در کنار عوامل ساختاری و محیطی پاره‌ای از اندیشمندان به عاملیت گفتمان‌های تاریخی بر ساخت الگوی مدیریت سیاسی فضا نظر افکنده‌اند. به بیان دیگر سه مفهوم سرزمین، حاکمیت و ملت جهت ادغام در یکدیگر به مثابه یک قلمرو سیاسی نیازمند گفتمانی برساخته توسط نیروهای تاریخی - سیاسی می‌باشند که منبع انطباق فضایی آنها با یکدیگر باشد (قورچی و دیگران، ۱۳۹۹: ۲۹).

فراگردهای تاریخی متمایز الگوی مدیریت سیاسی فضا در جوامع و مقاطع زمانی مختلف نیز نشان دهنده آن است که الگوی هم ارزی نیروهای اجتماعی با یکدیگر ذیل گفتمان‌های هژمونیک برساخت می‌گردد. بطوری که دولت‌ها از طریق مشروعیت آفرینی توسط گفتمان‌های سیاسی نه فقط مناسبات مالی خود را با نیروهای اجتماعی تنظیم می‌نمایند بلکه تلاش می‌نمایند تا این نیروهای اجتماعی را در جهت اهداف سیاسی - اجتماعی خود ساماندهی نمایند.

روش پژوهش

در حکومت‌مندی یکی از مفاهیم مرتبط با روش شناسی هرمنوتیک می‌باشد که ابعاد فضایی هر متن را حاصل مفصل‌بندی مجموعه‌ای از مؤلفه‌ها می‌داند که تفسیر چگونگی هم ارزی آنها با یکدیگر حصول شناخت در باب آن متن را امکان پذیر می‌نماید. مطالعه پیش رو از نوع تحقیق « در زمانی » می‌باشد که در آن بر اساس الگوی گفتمانی تقاطع منقطع؛ توالی‌های هم ارز کننده نهادهای اجتماعی در تثبیت دال مرکزی گفتمان ملوک الطوایفی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این راستا در بخش نظری این پژوهش ابعاد گفتمانی مدیریت سیاسی قلمرو در چارچوب دیدگاه حکومت‌مندی فوکو تعریف گردیده است. سپس به واکاوی چگونگی مفصل‌بندی نهادهای اجتماعی - ناحیه‌ای با حکومت مرکزی در ایران عصر قاجاریه ذیل گفتمان حکمرانی ملوک الطوایفی پرداخته شده است.

بحث و یافته‌ها

- تنظیم مناسبات ایالات با حکومت قاجاریه ذیل گفتمان حکمرانی ملوک الطوایفی

قلمروهای وسیع کوهستانی، بارش پراکنده، تفاوت دما، از جمله زمینه‌های طبیعی پیدایش نظام اجتماعی و اقتصادی عشایری در ایران بود. اقلیم خشک و کم بارش سبب اجتماعات پراکنده و خودبسند می‌گردید که در آن انباشت سرمایه و گردش کالا اندک و محدود بوده است. بنابراین نوعی تحرک اکولوژیک؛ معقول‌ترین و امکان پذیرترین راه‌حل در این جامعه بود و پاسخ ناپایداری و بی‌تعادلی شرایط طبیعی با الگوی زیست عشایری در زندگی اجتماعی سرزمین ایران نمود می‌یافت (شعبانی، ۱۳۹۰: ۵۸).

وجود رشته کوه‌های البرز در شمال و شمال غرب و نیز ارتفاعات زاگرس در غرب و وجود دشت‌های خشک و نیمه خشک مرکزی، همراه با ده‌ها واحد ژئومورفولوژیک و هیدرولوژیک مستقل و منفرد که در سرزمین ایران به چشم می‌خورد از عوامل عمده زمینه‌ساز بقا و تداوم حیات عشایری را در تاریخ ایران رقم زده است. از سوی دیگر کوچ نشینان در طول سه هزار سال گذشته همواره نقش فعالی در امور سیاسی و پاسداری از مرزهای ایران بر عهده داشته‌اند. رابطه بین کوچ نشینان و جوامع یکجانشین (شهرنشین - روستانشین) همواره دارای فراز و نشیب بوده است. تا پیش از ظهور حکومت پهلوی اول، کوچ نشینان که از قدرت نظامی برخوردار بودند، اغلب در رأس سلسله‌هایی قرار داشتند که بر ایران حکومت رانده‌اند و سران عشایری در برانداختن و تشکیل حکومت‌های پیشامدرن نقش مؤثری داشته‌اند. به بیان دیگر جامعه کم آب و مستقل از نظر اکولوژیک این توانایی را دارا نبود که بر اساس مالکیت یک یا چند آبادی؛ قدرت فتوادی خود بنیادی را پدید آورد.

این در حالی بود که تمایز در قبض و بسط اختیارات عشایر و الگوی همزیستی عشایر با حکومت متناسب با ویژگی‌های گفتمانی حکومت‌ها در تاریخ ایران متمایز بوده است. در این راستا تشکیلات و سازمان نظامی عصر قاجاریه در وابستگی فزاینده به ایلات و عشایر قرار داشت و در هنگام جنگ پادشاهان قاجاری با صدور فرمان از خانات ایلات و امیران ولایات درخواست می‌نمودند که نفرات مورد نیاز را گردآوری نمایند. بطوری که این شیوه تأمین افراد نیروهای قشون تا انقلاب مشروطه باقی ماند و به حکومت قاجاریه کمک می‌نمود تا از هزینه‌های تشکیل و نگهداری ارتش حرفه‌ای و یکپارچه برملا باشند (آوری، ۱۳۷۳: ۱۵۷). اگرچه نیروی‌های وابسته به شاه و سایر ایلات نیز می‌توانستند در موقع لزوم از قدرت نظامی بر علیه ایلات سرکش استفاده نمایند. لیکن ابزارگونی نیروهای نظامی نزد نیروهای سیاسی موجب می‌گردید امکان تمرکز کامل قدرت سیاسی - نظامی در پایتخت و در نزد شاه وجود نداشته باشد و از جمله تلاش‌های عباس میرزا و امیرکبیر نیز برای ایجاد ارتش مستقل از ایلات و عشایر تحقق نیابد. این الگوی فراهم‌آوری نیروی نظامی سبب می‌گردید که ایلات و عشایر در برابر حکومت مرکزی دارای نفوذ زیادی باشند و حتی در مواردی قادر بودند ضمن تهدید قلمرو سرزمینی از پرداخت مالیات خودداری نمایند (فوران، ۱۴۰۱: ۲۰۹ - ۳۰۰).

در نقطه مقابل با توجه به محدودیت اعمال قدرت حکومت مرکزی در قلمروهای ایلی؛ جمع‌آوری مالیات نیز بر عهده سران ایلات قرار می‌گرفت و حکومت مرکزی تنها از طریق همکاری ایلخانان می‌توانست مالیات مناطق مختلف را جمع‌آوری نماید. به ویژه در شروع دوره قاجاریه نظام مالیاتی بسیار ساده و بی‌پیرایه بود و در نتیجه جایگاه عملکردی خوانین محلی در اخذ مالیات و تنظیم رابطه مالی با دولت مرکزی افزایش می‌یافت و سبب می‌گردید تنظیم مناسبات مالی با حکومت مرکزی ماهیت ناحیه‌ای یابد. در این راستا مالیات‌های نقدی و کالایی در چارچوب مناسبات دولت - ایل تنظیم و توسط روسای ایلات به مأموران دولتی تسلیم می‌گردید (آزمندی، ۱۳۷۶: ۸۳). همچنین امنیت برخی راه‌ها و مسیرهای تجاری توسط ایلات و عشایر تأمین می‌گردید و از این طریق ارتباط تنگاتنگی میان تجار شهری و ایلات برقرار می‌گردید. بطوری که برخی سران ایلات در قلمرو تحت حاکمیت خود شرایط مناسبی را برای رونق کشاورزی و بازرگانی فراهم می‌نمودند و البته برخی دیگر نیز با مالیات لجام گسیخته شرایط اقتصادی نامناسبی را بر زمین‌داران و تجار شهری تحمیل می‌نمودند (آزاد ارمکی و جنادله، ۱۳۹۳: ۵۸).

یکی از ابعاد مفهومی حکومت‌مندی نیز چگونگی انطباق‌پذیری نیروهای اجتماعی دارای پتانسیل ساخت شکنی گفتمان هژمون می‌باشد و این مفهوم در عین اینکه یگانه فضای واقعی مبارزه و نبردهای سیاسی را شکل می‌دهد؛ هم‌زمان علت بقای حکومت نیز به شمار می‌رود. از این رو علی‌رغم اینکه در مدیریت سیاسی قلمرو در ایران در دوره قاجاریه حکمرانی مبتنی بر سلطنت فردی بود؛ لیکن شکل‌واره‌های متفاوت تاریخی مبتنی بر مشارکت عشایر در قدرت سیاسی وجود داشته

است که با گفتمان‌های پیشین کاملاً متفاوت بود. به عنوان نمونه گفتمان شیعه‌گرای صفوی با به رسمیت شناختن جایگاه قدسی پادشاهان چندان قائل به تفویض اختیارات به خوانین منطقه‌ای نبود. همچنین در دوره زندگی نیز علی رغم به رسمیت شناختن الگوی مدیریت ملوک الطوایفی ذیل اندیشه سیاسی "وکیل الرعایا" لیکن همچون دوره قاجاریه اختیار اخذ مالیات از دهقانان و طبقات اجتماعی شهرها به منتفدین منطقه‌ای واگذار نمی‌گردید.

در پاره‌ای از موارد علی رغم اینکه ایلیخانان ایلات غالباً از سوی پادشاه قاجار به عنوان حکام نواحی و مناطق زیستگاه خود منصوب می‌شدند؛ لیکن غالباً جایگاه ایلیخانی ماهیت موروثی داشت و چنانچه حکومت درصدد بر می‌آمد تغییری در حکام و وارثان ایلیخانی بدهد؛ با سرکشی ایلات روبرو می‌گردید. اگرچه تفرقه افکنی و اعطای امتیازات به برخی ایلات و قرار دادن آنها در برابر ایلات دیگر در مناطق مختلف کشور از جمله سیاست‌های قاجاریه جهت حفظ تمامیت سرزمینی بود. بطور کلی این دوره مبتنی بر روابط متقابل میان قدرت مرکزی و قدرت‌های محلی بود. بطوری که از یک سو حکومت مرکزی استقلال و خودمختاری ایلیخانان و خوانین منطقه‌ای را می‌پذیرفت و از سوی دیگر ایلات نیز در تأمین نیروی نظامی و حفظ امنیت عمومی با دولت مرکزی همکاری می‌نمودند.

– توزیع قدرت سیاسی مبتنی بر کسب درآمد از مالکیت زمین در مدیریت سیاسی ملوک الطوایفی

در گفتمان ملوک الطوایفی عصر قاجاریه روستاها از انبوه دهقانان فاقد زمین شکل می‌یافت که در اراضی با مالکیت خالصه، اربابی، ایلاتی، وقفی و تیولداری به کار گرفته می‌شدند (ورهام، ۱۳۶۷: ۱۳۳). اگرچه الگوی سنتی زمین‌داری تغییر چندانی نیافت؛ لیکن حکومت قاجاریه با واگذاری حق درآمد زمین‌های وسیع کشاورزی به خوانین و زمین‌داران محلی سبب گردید که توزیع قدرت سیاسی در سطح فضای سرزمینی به الگوی غالب تنظیم انسجام سرزمینی میان نیروهای مرکز و حاشیه در دستگاه حکمرانی بدل گردد (اشرف و بنوعیزی، ۱۳۸۷: ۴۹). در این راستا اجاره و حتی فروش زمین‌های دولتی (خالصجات) و املاک توسط حکومت مرکزی به تجار و خوانین محلی سبب گسترش حوزه نفوذ منطقه‌ای آنها می‌گردید و اشخاصی که بیشترین مبلغ را می‌پرداختند صاحب اختیار اراضی مزبور می‌شدند. در اشکال مدیریت سیاسی اراضی مرتعی نیز تا حد زیادی به ایلیخانان عشایری واگذار گردید و این رهبران منطقه‌ای قادر گردیدند با تسلط بر اراضی موجود در جغرافیای اکولوژیک زیستگاه طایفه خود به قدرت بلامنازع منطقه‌ای تبدیل گردند.

بر این اساس می‌توان اذعان نمود که در این روزگار مدیریت بر عواید حاصل از زمین‌های مرتعی و زراعی در اشکال «زمین داری» موجب شکل‌گیری امکان کسب و حفظ قدرت سیاسی توسط نیروهای محلی گردید. تیول در واقع بخشی از اراضی دولتی بود که با تمام نفوس و دارایی مردم ساکن آن به اجاره تیول‌دار در می‌آمد و حتی محاکمه و تنظیم داد و ستد مردم با یکدیگر نیز بر عهده تیول‌دار قرار می‌گرفت تا در عوض پرداخت مواجب به اشخاص ذی نفوذ عمل نماید (عیسوی، ۱۳۸۹: ۳۳۹). اجاره سالانه این اراضی و نواحی به اشخاص و شاهزادگان در ازای دریافت مبالغ فزاینده منجر به اخذ مالیات هنگفت از رعایا و مردم آن ناحیه توسط اجاره‌داران می‌گردید. از این جهت مالیات بر کشاورزی در گفتمان ملوک الطوایفی این شیوه زمین‌داری و مالکیت اراضی تنظیم مناسبات اقتصادی دهقانان و تیولداران را به پدیداری ناحیه‌ای تبدیل می‌نمود و از این جهت ابتکار و نوآوری و تغییر در شیوه زراعی در هر کدام از نواحی کشور متمایز بود (کرزن، ۱۳۸۰: ۵۶۰).

بطور کلی در چارچوب مفهوم حکومت‌مندی؛ اقتصاد سیاسی مالکیت اراضی کشاورزی و مرتعی بیرون از گفتمان حکومت و در تقابل با آن شکل نمی‌گیرد بلکه در درون عقل حکومتی شکل می‌گیرد. در دوره قاجاریه نیز پیوند نظام‌مند عقلانیت ملوک الطوایفی و نظم‌پذیری ایلیخانان و زمین‌داران روستایی در شکل تضمین مالکیت زمین توسط این نیروهای اجتماعی تثبیت گردید. به ویژه در دوره ناصرالدین شاه با رونق یافتن کشت محصولات تجاری و افزایش صادرات آنها به

خارج از کشور میزان درآمد مالکان اراضی روستایی در ایالات مختلف افزایش می‌یافت. ضمن اینکه فشار مالی؛ دولت را ناگزیر می‌نمود که بخشی از اراضی خالصه را به ملاکین فروخته و این تحول نیز به قوام عملکردی زمین‌داران روستایی در بر ساخت فدرالیسم منطقه‌ای کمک نمود. مروری بر آناتومی قدرت سیاسی در این دوره نیز نشان می‌دهد که چارچوب‌ها و پنداشت‌های مشترکی میان زمین‌داران ایجاد گردید و موجب شد آنها مسئولیت‌پذیری مورد نظر گفتمان هژمون را عینیت بخشند.

– الگوی تعاملات سیاسی – ناحیه‌ای سرمایه‌داران شهری با حکومت

گفتمان ملوک الطوایفی عصر قاجاریه موجب گسترش پراکندگی جغرافیایی مراکز تولید شهری و فقدان ارتباط موثر میان آنها و عدم توسعه حمل و نقل مناسب در کشور گردید. در نتیجه عدم شکل‌گیری انسجام در مقیاس ملی میان طبقات و اصناف شهری یکی از پیامدهای تاریخی این گفتمان بود که سبب گردید نیروها و اصناف شهری حتی در مقایسه با دوره‌های پیشین کمتر قادر باشند در مدیریت سیاسی کشور مداخله نمایند. این در حالی بود که در اروپا طبقه سرمایه‌دار شهری قادر گردید با شکل‌دهی به اتحادیه صنفی در مقیاس سرزمینی؛ دولت را در جهت حمایت از منافع خود بسیج نماید (اشرف، ۱۳۵۹: ۱۳۱). لیکن در عصر قاجاریه به جهت تفوق گفتمان ملوک الطوایفی راه‌های ارتباطی منظم جهت گسترش مبادلات تجاری شهرها و نواحی توسعه نیافت و ضعف ارتباط تجاری میان شهرها طبقه سرمایه‌دار شهری را از امکان شکل‌دهی به اتحادیه‌های ملی بازداشت. در نتیجه سمبول‌های نظیر ناسیونالیسم و هویت ملی و نظام‌های حقوقی فراگیر که حاصل نیاز جامعه سرمایه‌داری به اتحاد ملی بود تا پیش از پهلوی اول در ایران شکل نگرفت.

در این دوران به منظور سازماندهی سیاسی فضا؛ پهنه سرزمینی کشور به واحدهایی تقسیم بندی می‌شد و برای هر یک حاکمی از سوی حکومت مرکزی منصوب می‌گردید. لیکن هر یک از واحدهای مذکور در اداره امور داخلی خود آزادی قابل ملاحظه‌ای داشتند (ویسی و مهماندوست، ۱۳۹۲: ۲۱۵). این سیاست باعث توسعه متوازن منطقه‌ای بر اساس توان‌های اکولوژیک هر منطقه شده بود و شبکه شهری ایران بدون وجود یک کلان شهر اصلی یا متروپل دارای ارتباط ارگانیک در سطح منطقه‌ای بود و از لحاظ اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی کاملاً خودکفا بودند (Lashgari, 2020: 280). تقسیمات سیاسی سرزمین نیز بر مبنای شرایط فوق در نتیجه استعدادهای درون منطقه‌ای و بدون ارتباط با مناطق دیگر شکل گرفته بود. روابط روستا با شهرهای مرکزی ناحیه نیز بیشتر تحت تأثیر نظام ارباب رعیتی و بطور مشخص تر اقتصادی، فرهنگی و خدماتی بود و در میان نیروها و طبقات اجتماعی شهرها در مقیاس ملی انسجام‌چندانی در جهت کسب قدرت سیاسی وجود نداشت.

این مسئله موجب می‌گردید که یک نیروی نظامی متحرک نظیر ایالات قادر باشد مازاد تولید این جوامع را تصرف نماید. از جمله حضور یک نظام ایلاتی منسجم منجر به حملات دائمی ایلات به یکجانشینان و نا امنی ناشی از تهاجم می‌گردید و در نتیجه امنیت به راهبرد بدون جایگزین یکجانشینان ایرانی تبدیل شود (پیران، ۱۳۸۴: ۲۲). شکل‌یابی این نظم گفتمانی؛ ایده‌ای گریزناپذیر میان شهرنشینان عصر قاجاریه شکل داد که ضرورت دفاع از حیات و معیشت آنها بدون همراهی با ایلخانان و ارتش داران ناحیه‌ای امکان‌پذیر نیست. بسیاری از تجار و ملاکین روابط درهم تنیده‌ای با سران ایلات داشتند و آنان را در فعالیت‌های بازرگانی خود شریک می‌نمودند و این مسئله نیز هرچه بیشتر فدرالیسم منطقه‌ای را تقویت می‌نمود. از این رو علی‌رغم اینکه پاره‌ای از بازرگانان شهری مالکیت کارخانه‌هایی همچون چینی‌سازی، بلورسازی، ابریشم بافی و نخ‌ریسی را دارا بودند؛ لیکن در ذیل این گفتمان چندان زمینه‌ای برای دستیابی به قدرت سیاسی نداشتند و در ردیف اقشار تابع در نظام سیاسی ملوک الطوایفی قرار می‌گرفتند. از جمله در اواخر دوره قاجاریه افزایش وابستگی مالی دولت مرکزی به قدرت‌های خارجی از طریق دریافت وام موجب بی‌نیازی نسبی دولت مرکزی از مالیات دریافتی از سرمایه‌داران شهری و ایلخانان منطقه‌ای می‌گردید. از این رو آنها جهت اعتراض به واگذاری امتیازات اقتصادی به

قدرت‌های استعماری کوشش نمودند با روحانیون متحد و از این طریق منافع خود را پیگیری نمایند که شورش تنباکو یک نمونه موفقیت آمیز از آن بود (Lampton, 1961: 123). در چارچوب مفهوم حکومت‌مندی نیز مفصل‌بندی نهادها در یک زمینه گسترده‌تر گفتمانی؛ صرفاً مبتنی بر هماهنگی روابط کارکردی نهادها نمی‌باشد بلکه عدم توازن قدرت و الگوی سلسله مراتبی میان آنها را نیز بازنمایی می‌نماید.

بطور کلی در جغرافیای تاریخی ایران و تا قبل از سدهٔ معاصر عشایر دامدار نسبت به روستاییان و شهرنشینان از مزایای بیشتری برخوردار بودند و به سرعت توانستند از مناطق نا امنی و خطر دور شوند. اما شهرنشینان و روستاییان معمولاً بسیار آسیب پذیر بودند و بویژه روستائینان در موقع برداشت محصول مورد تهاجم قرار می‌گرفتند. روستاییان و شهرنشینان بخشی از محصولات خود را جهت تأمین امنیت در اختیار قبایل مسلح کوچ رو قرار می‌دادند. بنابراین نیروهای شهری به رغم اهمیت اساسی که در عرصه‌های اقتصادی، تجاری و دیوانسالاری داشتند؛ در گفتمان ملوک‌الطوایفی ذیل قدرت‌های ایلاتی قرار داشتند (متولی، ۱۳۹۱: ۶۹) و میکروفیزیک قدرت سرمایه‌داران شهری منظومه‌ای متغیر و مشروط از هم ارزی با ایلخانان و خوانین منطقه‌ای جهت تأمین امنیت بود. البته در این چارچوب بر خودمختاری و استقلال نسبی بازاریان در ایلات مختلف نسبت به حکومت مرکزی افزوده شد و روابط میان بازار و حکومت از طریق مجاری مشخصی که مبتنی بر نمایندگی بود؛ برقرار و تنظیم می‌گردید.

– پیکربندی بوروکراسی حکومت قاجاریه با نهادهای اجتماعی – ناحیه‌ای

علی‌رغم اینکه حکومت قاجار مستقل از نیروها و طبقات اجتماعی قرار داشت و به چارچوب قانونی خاص تا پیش از مشروطه محدود نبود (کاتوزیان، ۱۳۹۲: ۶)؛ لیکن از اقتدار مرکزی همچون دورهٔ صفویه و افشاریه برخوردار نبود و در ذیل گفتمان ملوک‌الطوایفی توزیع قدرت سیاسی به رسمیت شناخته شده بود. وظایف حکومت مرکزی عموماً منحصر به جمع آوری مالیات، حفظ نظم عمومی و تنظیم روابط خارجی قرار داشت و غالب خدمات عمومی همچون آموزش، بهداشت و محاکم قضایی خارج از دستگاه‌های اداری کنترل می‌گردید. حتی ضرب سکه نیز به عنوان امتیاز به حکام محلی واگذار می‌گردید و تفاوت در عیار ضرب سکه در مناطق مختلف موجب تفاوت در ارزش پول گردیده بود و ارزش مسکوکات در مناطق مختلف کشور با یکدیگر تطبیق نداشت.

در نبود نهادها و قوانین بوروکراتیک تقسیم وظایف بیش از آنکه در میان وزراء، وزارت‌خانه‌ها و نمایندگان دولت برسازی گردد با اتکا به خوانین، شاهزادگان و ایلخانان ناحیه‌ای انتظام می‌یافت. بودجه کافی نیز در اختیار وزارتخانه‌ها و نهادهای دولتی جهت توسعه تشکیلات سازمانی و شعب آنها در ایالات و ولایات تخصیص داده نمی‌شد. بطوری که پرداخت حقوق دولتی به منشیان، مستوفیان و مأمورین دولتی به صورت منظم و مداوم وجود نداشت (مارتین، ۱۳۸۹: ۳۰). بخش خدمات عمومی و ایجاد تأسیسات عام المنفعه نیز وابستگی فزاینده‌ای به نهادهای اجتماعی غیردولتی داشت و عموماً مساجد، مدارس، کارونسراها با همکاری طبقه سرمایه‌داران شهری و زمین‌داران روستایی ایجاد می‌گردید. بنابراین در این دوران علی‌رغم اینکه تمامی اختیارات واگذاری و بهره‌برداری از تأسیسات عمومی، اراضی زارعی و استخراج معادن و گمرکات در اختیار پادشاه و حکومت مرکزی بود (شمیم، ۱۳۷۰: ۳۲۴)؛ لیکن الگوی تنظیم مناسبات به گونه‌ای بود که نیروهای منطقه‌ای نیز ضمن برخورداری از بخشی از این مزایا متقابلاً در جهت تضمین تداوم سیاست‌های دولت مرکزی تلاش می‌نمودند. بنابراین وجود دستگاه بوروکراتیک گسترده و متمرکز با مقتضیات گفتمان ملوک‌الطوایفی عصر قاجاریه مطابقت نداشت. در ذیل این گفتمان غالب نهادهای – ناحیه‌ای قدرت در برابر برنامه‌های نوسازی تمرکزگرا مخالفت می‌نمودند که توسط برخی از فعالان اجتماعی به مثابه پادگفتمان ملوک‌الطوایفی مطرح می‌گردید. بویژه بعد از جنگ‌های ایران و روسیه و تحمیل قراردادهای گلستان و ترکمنچای که منجر به انتزاع بخش‌های وسیعی از سرزمین

ایران شد؛ بعضی از نخبگان سیاسی طرفدار شکل‌گیری مدیریت سیاسی متمرکز و تشکیل ارتش فراگیر بودند؛ لیکن در تبیین این اندیشه موفق نشدند. حتی افزایش تعداد وزارتخانه‌ها در دوره ناصرالدین شاه از شش به نه و سرانجام چهارده وزارتخانه (سیف، ۱۳۹۰: ۵۱) نیز نتوانست تا پیش از مشروطه از جاکندگی اجتماعی لازم را نسبت به گفتمان ملوک الطوایفی شکل دهد.

– الگوی عملکردی طبقه اجتماعی روحانیون در گفتمان ملوک الطوایفی عصر قاجاریه

نهاد روحانیت پس از پایان عصر صفوی (۱۵۰۱-۱۷۲۱) و در دوره زندیه و قاجاریه به جهت غیرایدئولوژیک شدن مذهب در حاشیه گفتمان‌های هم‌مون قرار گرفته بود. لیکن ذیل گفتمان ملوک الطوایفی عصر قاجاریه بار دیگر توانست در مفصل بندی جدید با دیگر نیروهای اجتماعی تعامل نموده و به یکی از شارحان دانش/ قدرت در این گفتمان تبدیل گردد. از یک سو تفویض اختیارات اداری- سیاسی به ایلخانان و زمین‌داران روستایی و طبقات سرمایه‌دار شهری موجب گردید این نیروها تعامل مستقلی را با روحانیت جهت کسب مشروعیت مذهبی برای افزایش نفوذ اجتماعی فعالیت‌های اقتصادی- اجتماعی خود آغاز نمایند. از سوی دیگر حکومت قاجار نیز ذیل گفتمان ملوک الطوایفی با به رسمیت شناختن جایگاه مستقل این طبقه اجتماعی؛ گستره وسیعی از فعالیت‌های اجتماعی همچون آموزش، اوقاف، جمع آوری وجوه خیریه، نظارت بر امور حقوقی و ثبتی و برگزاری مراسمات مذهبی را به نهاد روحانیت واگذار نمود (الگار، ۱۳۹۶: ۱۱۴). در بسیاری از موارد تولید موقوفه‌ها در مناطق مختلف کشور یا نظارت بر آنها به روحانیون سپرده می‌شد و از این طریق حقوقی را از عواید موقوفه دریافت می‌نمودند.

از سوی دیگر پادشاهان قاجاریه بر خلاف پادشاهان صفوی نیازمند یک منبع مشروعیت بخش بیرونی بودند؛ زیرا از هیچ یک از مؤلفه‌های مشروعیت عصر صفوی از جمله انتساب به ائمه تشیع برخوردار نبودند. به تعبیر فوکو نظم اشیاء یا تمهید صحیح نیروهای اجتماعی در جهت رسیدن به اهداف گفتمان نیازمند شارحانی است که حکومت شون‌دگی سوزها را توجیه نمایند. بر این مبنا حکومت شون‌دگان نه غیرطبیعی بودن نحوه زندگی را درک می‌نمایند و نه غیرطبیعی بودن این واقعیت را که آنها این شیوه زندگی را مفروض می‌انگارند (Dean, 1999: 17- 18). در این راستا در چارچوب گفتمان ملوک الطوایفی تعامل روحانیت با حکومت مرکزی و سایر نهادهای اجتماعی به گونه‌ای تنظیم گردید که موجب غلبه اعتقاد به ضرورت اجتهاد علماء در باب مسائل اجتماعی- سیاسی در جهت تحکیم پایه‌های این گفتمان گردید. به طوری که ارتقای جایگاه روحانیت به مثابه شارحان گفتمان ملوک الطوایفی موجب تحول نهادی در طبقه اجتماعی روحانیون با غلبه مکتب اصولی بر مکتب اخباری گردید. مکتب اخباری با قائلیت به رجحان نقل بر عقل و نفی اجتهاد موجب محدودیت برای نقش آفرینی اجتماعی علماء در عصر زندیه و افشاریه شده بود (کدی، ۱۳۸۱: ۵۶). لیکن ارجحیت یابی جایگاه مکتب اصولی- فقهی سبب گسترش حوزه نفوذ اجتماعی- منطقه‌ای آنان بویژه در میان معدودی از روحانیون گردید که به درجه اجتهاد رسیده بودند.

بر این اساس تکریم و احترام علماء توسط حکومت در این دوره نسبت به دوره‌های زندیه و افشاریه ارتقاء یافت و در پاره‌ای از تصمیمات حکومتی از آنها درخواست فتوا می‌نمودند. همچنین فقدان ارتش دائمی موجب می‌گردید که شاهان قاجار در موقع جنگ و دفاع نیازمند فتوای علماء جهت مشروعیت بخشی به حکومت و بسیج ایلات و عشایر و سایر طبقات اجتماعی باشند. در نقطه مقابل واگذاری پاره‌ای از امتیازات تجاری- گمرکی ایران به قدرتهای استعماری و تبعیضاتی که ناشی از واگذاری این امتیازات میان تجار ایرانی و غیرایرانی شکل گرفته بود؛ موجب گردید پاره‌ای از تجار و روحانیون در برابر این تصمیمات مخالفت نمایند و با شیوه‌های نافرمانی مدنی همچون بست نشینی در مساجد و ارائه فتوای مخالفت؛ اعتراض‌های خود را به حکومت بیان نمایند (ترابی فارسانی، ۱۳۸۴: ۴۸).

این شکل از مخالفت نیروهای اجتماعی - محلی با تصمیمات حکومت قاجاریه نه به دلیل وجود دموکراسی بلکه به دلیل توزیع نهادی - فضایی قدرت ذیل گفتمان ملوک الطوائفی عصر قاجار بود که در زمان سلسله‌های حکومتی پیشین مسبوق به سابقه نبود. حمایت از تجار و زمین‌داران در مناطق مختلف کشور در برابر تعدیات حکومت؛ جلوه‌ای از تقویت دال مرکزی توزیع قدرت سیاسی میان نهادهای اجتماعی در این دوره توسط علمای مذهبی و روحانیون بود (راسخ و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۹۷). مستأجران و مقاطعه‌کاران القاب و مناصب حکومتی نیز جهت مشروعیت بخشی و ایجاد اطاعت در میان مردم عادی جهت اخذ مالیات ناگزیر بودند به برخی از علماء رجوع نموده و تأییدیه آنها را دریافت نمایند. آنان اگرچه در پاره‌ای موارد در برابر تعدی پادشاهان به حقوق سرمایه‌داران شهری و زمین‌داران واکنش نشان می‌دادند؛ لیکن هیچگاه درصدد نبودند حاکمیت پادشاهان قاجاری و گفتمان ملوک الطوائفی را از میان بردارند. در همین راستا برخی علمای عصر قاجاریه معتقد بودند که پادشاه؛ پاسبان و نگاه دارنده رعیت از جانب خدا بوده و وجوب اطاعت از حکومت قاجار بدهت حکم دین می‌باشد. این دسته از علماء در جریان نهضت مشروطه نیز از ادامه حیات گفتمان ملوک الطوائفی در کشورداری قاجاریه حمایت می‌نمودند (ناظم‌الاسلام کرمانی، ۱۳۶۲: ۱۱۲).

نتیجه گیری

نظریه‌های برگرفته از کلان روایت‌های شکاف دولت - ملت در ایران با قائلیت به قائم به ذات بودن حکومت؛ درصدد اقامه گزاره‌های تعمیم‌گرا در مورد الگوی تنظیم مناسبات و توزیع قدرت سیاسی در ایران بوده‌اند. لیکن در انگاره گفتمانی در هر مقطع از تاریخ الگوی متمایزی از تنظیمات سیاسی - ناحیه‌ای تثبیت می‌گردد که دارای گسست عملکردی با گفتمان‌های پیشینی خود می‌باشد. به بیان دیگر این تکنیک‌ها و ذهنیات حکمرانی می‌باشند که در هر مقطع از تاریخ مشخص می‌نمایند که چه اختیارات و یا وظایفی می‌بایست به نهادهای ناحیه‌ای تفویض و چه اختیاراتی مربوط به حکومت مرکزی باشد و رابطه حاکم و اتباع در قالب چه فرایندی شکل گیرد. بنابراین مطابق مفهوم حکومت‌مندی عملکرد گفتمان‌ها در مدیریت سیاسی قلمرو بر نقش انتزاعی نهادها محدود نمی‌شود بلکه چگونگی مفصل‌بندی و بهم پیوستگی نهادها و شکل گیری بدن واحد کشورداری مورد توجه قرار می‌گیرد.

در الگوی کشورداری عصر قاجاریه نیز برسازی گفتمان ملوک الطوائفی به الگوی متمایزی از تنظیم‌گری مناسبات نهادهای اجتماعی - ناحیه‌ای انجامید. بطوری که در چارچوب آن محوریت پادشاه و دولت مرکزی در تعامل هم سطح با سایر نهادهای اجتماعی تلقی گردید و در نتیجه میزانی از استقلال منطقه‌ای را ممکن نمود. در این راستا در دوره قاجاریه تفویض اختیارات به تیولداران و ایلخانان عشایری مورد اهتمام حکومت قرار گرفت تا از این طریق سبب کاهش احتمال بی‌نظمی و شورش علیه حکومت در مناطق مختلف کشور گردد. ضمن اینکه شکلواره ناحیه گردانی تیول‌داری و ایلخانی به گونه‌ای نظام بهره برداری از زمین و احداث سازه‌های آبی و آبیاری مصنوعی را سامان می‌داد که دال مرکزی توزیع قدرت سیاسی - اقتصادی در سطح ایالات تقویت گردید. بنابراین با وجود اینکه در پاتریمونالیسم ایرانی همواره پادشاهانی ظهور یافته‌اند که بر خلاف فتودالیسم اروپایی مبتنی بر تحرک نظامی عشایر و ایلخانان و نه بر مبنای مالکیت زمین بر مصدر قدرت قرار گرفته‌اند؛ لیکن متناسب با گفتمان سیاسی غالب در هر دوره؛ هم‌ارزی میان ایالات و دستگاه حاکمیت در چارچوب الگوی ویژه‌ای برسازی می‌گردید.

همچنین این گفتمان با زمینه‌سازی تنظیمات اجتماعی - اقتصادی برای تقویت تولید خودبسنده نواحی و عدم توسعه راه‌های مواصلاتی میان مناطق مختلف کشور موجب تضعیف توان طبقه تجار شهری در انباشت سرمایه در مقیاس ملی و شکل گیری یک اتحادیه صنفی فراگیر گردید. در نتیجه امکان بروز عاملیت این طبقه اجتماعی جهت بر ساخت یک

حکومت ملی فراهم نگردید. به مزایده گذاردن حکومت ایالات و ولایات؛ الگویی از کسب درآمد حکومت مرکزی از فروش مناصب محلی میان خوانین و منتفدین رقیب بود و حکومت مرکزی ضمن کسب درآمد درصدد حفظ نفوذ خود بر فدراتیوهای منطقه‌ای بود. ضعف توان تامین امنیت توسط سرمایه داران شهری و صنعتگران سبب می‌گردید عمده مشتریان کسب مناصب منطقه‌ای خوانین، فئودال‌ها و پاره‌ای از شاهزادگان باشند. بنابراین والیان ایالات علی‌رغم اینکه توسط شخص شاه تحت عناوینی همچون ایلخان یا ایل‌بیگ برگزیده می‌شدند؛ لیکن در تعامل با سرمایه‌داران شهری و روحانیون؛ مدیریت سیاسی فدراتیو مناطق را مبتنی بر ابتکارات خود شکل می‌دادند و ایالت‌گرایی و استقلال مناطق به گونه‌ای بود که حکام منطقه‌ای دارای اختیار تام در اداره نواحی خود بودند و از قدرت مرکزی در برخی از نواحی و ایالات جزء نام اثر دیگری وجود نداشت.

روحانیون نیز در هر نظم سیاسی در ایران دارای عملکرد متمایزی بوده‌اند که مبتنی بر «عقلانیت حکومتی» آن دوره بوده است. از جمله در ذیل گفتمان ملوک الطوایفی برخی از فقها با ارجحیت به دیدگاه‌های فقهی و در تعامل با تجار شهری و زمین‌داران به یکی از شارحان اصلی و مقوم فدرالیسم عهد قاجاریه در ایران تبدیل گردیدند. آنها نسبت به برخی از سیاست‌های اصلاحی طرفداران شکل‌دهی به کشورداری متمرکز همانند اصلاحات امیرکبیر و همچنین شکل‌گیری ارتش منظم و تأسیس عدالت‌خانه زیر نظر حکومت نظر مثبت نداشتند. در همان حال این طبقه اجتماعی به مثابه یکی از شارحان گفتمان ملوک الطوایفی هیچ‌گاه درصدد از میان بردن حکومت قاجاریه نبودند و همواره ضمن تأیید جایگاه دولت مرکزی؛ توزیع ساختاری و فضایی قدرت سیاسی در دوره قاجاریه را مشروعیت می‌بخشیدند.

بطورکلی این نهادها و نیروهای اجتماعی در ذیل اندیشه سیاسی ملوک الطوایفی به گونه‌ای با یکدیگر هم‌ارز گردیدند که پادگفتمان نظم بوروکراتیک مرکز-پیرامونی و نظام مدیریت سیاسی بسیط نتوانست در این دوره از جایگاه حاشیه خارج شده و در موقعیت هژمون قرار بگیرد. این الگوی عقلانیت حکومتی موجب ارجحیت نظام سیاسی فدرال و محدود شدن دیوان‌سالاری بوروکراتیک متمرکز گردید و اداره قلمرو سرزمینی ایران را به سوی تمرکززدایی و غیرکانونی شدن سلسله مراتب مدیریت سیاسی پیش برد.

حامی مالی

این اثر حامی مالی نداشته است.

سهام نویسندگان

نویسندگان در انجام این پژوهش سهم برابر دارند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند، هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

بنا به اظهار نویسندگان مسئول، این مقاله که مستخرج از پایان‌نامه ارشد است، حامی مالی نداشته است.

منابع

- ۱) آبراهامیان، یرواند (۱۳۷۹). ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی و ابراهیم فتاحی، تهران: نشر نی.
- ۲) آزاد ارمکی، تقی و جنادله، علی (۱۳۹۳). پیکربندی نهادی موازنه قدرت در جامعه سنتی ایران (بازخوانی تحولات ایران)، فصلنامه جامعه شناسی ایران، دوره ۱۵، شماره ۳، صص. ۶۴-۲۹. http://www.jsi-isa.ir/article_21095.html
- ۳) ازغندی، علیرضا (۱۳۷۶). ناکارآمدی نخبگان سیاسی بین دو انقلاب، تهران: قومس.
- ۴) آوری، پیتر (۱۳۷۳). تاریخ معاصر ایران؛ از تاسیس تا انقراض قاجاریه، ترجمه محمد رفیعی، تهران: عطائی.
- ۵) احمدنژاد، تاکو و احمدی یعقوب و ادیسی افسانه (۱۴۰۰). ملوک الطوائفی یا دولت-ملت؛ واکاوی فهم دولت-ملت در اندیشه روشنفکران دوره قاجاریه، فصلنامه جامعه شناسی ایران، دوره ۲۲، شماره ۱، صص. ۹۰-۱۲۰. <https://ensani.ir/fa/article/489666>
- ۶) احمدی پور، زهرا و قنبری، قاسم و کرمی، قاسم (۱۳۹۱). سازماندهی سیاسی فضا، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- ۷) اشرف، احمد و بنوعزیزی، علی (۱۳۸۷). طبقات اجتماعی، دولت و انقلاب در ایران، ترجمه سهیلا فارسانی، تهران: انتشارات نیلوفر.
- ۸) اشرف احمد (۱۳۵۹). موانع تاریخی رشد سرمایه‌داری در ایران، تهران: انتشارات زمینه.
- ۹) افضل‌ی، رسول و کامران، حسن و عابدی شجاع، فرزاد (۱۴۰۰). تحلیل گفتمان مدیریت سیاسی فضا در کشور کوبا پس از انقلاب ۱۹۵۹، فصلنامه جغرافیا، دوره ۱۹، شماره ۶۹، صص. ۱۸-۱. https://mag.iga.ir/article_246226.html
- ۱۰) افضل‌ی، رسول و بدیعی، مرجان و زکی، یاشار و کیانی، وحید (۱۳۹۳). قلمروسازی گفتمانی در ژئوپلیتیک. فصلنامه سیاست جهانی، دوره ۳، شماره ۴، صص. ۵۵-۲۹. https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_130.html
- ۱۱) اکبری، امیر و وثوقی، رجبعلی و رحیمی، ام‌البین (۱۳۹۶). منابع درآمد دولت قاجار در دوره مظفرالدین شاه، فصلنامه تاریخ، سال ۱۲، شماره ۴۷، صص. ۱۱۷-۸۲. https://jh.mahallat.iau.ir/article_545677.html
- ۱۲) الگار، حامد (۱۳۹۶). دین و دولت در ایران؛ نقش علماء در عصر قاجاریه، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران: نشر توس.
- ۱۳) ترابی فارسانی، سهیلا (۱۳۸۴). تجار، مشروطیت و دولت مدرن، تهران: نشر تاریخ ایران. https://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=5373266&pageStatus=0&sortKeyValue
- ۱۴) حقیقت، سیدصادق (۱۳۸۱). روش شناسی علوم سیاسی، قم: انتشارات دانشگاه مفید. https://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=6144244&pageStatus
- ۱۵) راسخ، کرامت اله و شریفی، فریدسادات و خدای، علیرضا (۱۴۰۰)، واکاوی قدرت اقتصادی در دوران قاجاریه از دیدگاه منابع قدرت اجتماعی مایکل مان، فصلنامه جامعه‌شناسی تاریخی، دوره ۳، شماره ۱۲، صص. ۲۱۰-۱۷۹. <https://jhs.modares.ac.ir/article-25-53280-fa.pdf>
- ۱۶) ربانی زاده، سیدمحمد رحیم و لطفی، لطف اله (۱۳۹۴)، ساختار قدرت در ایران عصر صفوی، نشریه جستارهای سیاسی معاصر، دوره ۶، شماره ۴، صص. ۷۷-۵۵. https://politicalstudy.ihcs.ac.ir/article_2085.html?lang=en
- ۱۷) سیف، احمد (۱۳۹۰). بحران در استبدادسالاری ایران، تهران: آمه.
- ۱۸) شعبانی، رضا (۱۳۹۰). تاریخ اجتماعی ایران، تهران: نشر قومس.
- ۱۹) شمیم، علی اصغر (۱۳۷۰). ایران در دوره سلطنت قاجاریه، تهران: انتشارات علمی.
- ۲۰) عیسوی، چارلز (۱۳۸۹). تاریخ اقتصاد ایران، ترجمه یعقوب آژند، تهران: گستره.
- ۲۱) فلور، ویلم (۱۳۶۶). جستارهای در تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار، جلد اول، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران: توس.
- ۲۲) فوران، جان (۱۴۰۱). مقاومت شکننده؛ تاریخ تحولات اجتماعی ایران، ترجمه احمد تدین، تهران: انتشارات رسا.
- ۲۳) فوکو، میشل (۱۳۸۹). نظم اشیاء: دیرینه شناسی علوم انسانی، ترجمه یحیی امامی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

- (۲۴) فوکو، میشل (۱۳۷۸). مراقبت و تنبیه؛ تولد زندان. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده، تهران: نشر نی.
- (۲۵) قورچی، مرتضی و قزلسفلی، محمدتقی و موسویان سپیده (۱۳۹۹). اندیشه سیاسی کارل اشمیت و مسئله هویت‌های واکنشی در جغرافیای سیاسی معاصر، فصلنامه جغرافیا، سال ۱۸، شماره ۶۷، صص ۲۵-۳۹.
- (۲۶) کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۹۲). دولت و جامعه در ایران؛ انقراض قاجاریه و استقرار سلطنت، تهران: نشر مرکز.
- (۲۷) کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۸۱). تضاد دولت و ملت در ایران، ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشرنی.
- (۲۸) کاوندی کاتب، ابوالفضل و حافظ نیا، محمدرضا و قادری، حاتم و غلامحسین زاده، غلامحسین (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی شاخص‌های مدیریت سیاسی فضای ملی (کشور) در نظریه‌های مختلف، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، دوره ۲، شماره ۳، صص ۲۲-۱. https://pg.um.ac.ir/article_25618.html
- (۲۹) کدی، نیکو (۱۳۸۱). ایران دردوره قاجاریه و برآمدن رضاخان، ترجمه مهدی حقیقت خواه، تهران: ققنوس
- (۳۰) کرزن، جورج (۱۳۸۰). ایران و قضیه ایران، ترجمه غلامعلی وحیدخراسانی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- (۳۱) لاکاتو، ارنستو و موفه، شانتال (۱۳۹۲). هژمونی و استراتژی سوسیالیستی: به سوی سیاست دمکراتیک رادیکال، ترجمه محمد رضایی، تهران: نشر ثالث.
- (۳۲) مارتین، ونسا (۱۳۸۹). دوران قاجاریه: چانه زنی، اعتراض و دولت در ایران قرن نوزدهم، ترجمه افسانه منفرد، تهران: نشر آمه.
- (۳۳) متولی، عبدالله (۱۳۹۱). شالوده‌های شهری و مناسبات قدرت از فروپاشی افشاریه تا مرگ کریم خان زند؛ فصلنامه پژوهش‌های علوم تاریخی، دوره ۴، شماره ۲، صص ۸۳-۶۳. https://jhss.ut.ac.ir/article_30332.html
- (۳۴) ملکیان، مسعود و حیدری، غلامحسین و حمزه، فرهاد (۱۴۰۱). کرونوپلیتیک از تئوری تا واقعیت، فصلنامه جغرافیا، دوره ۲۰، شماره ۷۲، صص ۱۶۹-۱۵۵. https://mag.iga.ir/article_251294.html
- (۳۵) ناظم‌الاسلام کرمانی، محمد بن علی (۱۳۶۲). تاریخ بیداری ایرانیان، به اهتمام علی اکبر سعیدی سیرجانی، تهران: نشر آگاه.
- (۳۶) ورهرام، غلامرضا (۱۳۶۷). نظام سیاسی و سازمان‌های اجتماعی در عصر قاجار، تهران: انتشارات معین. https://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=763955&pageStatus=0&sortK
- (۳۷) ویسی، هادی و مهماندوست، خدیجه (۱۳۹۲). تأثیر نظام تک ساخت به آرایش فضایی- مکانی و توسعه سکونتگاه‌ها در ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، دوره ۹، شماره ۲، صص ۲۰۴-۲۲۹. https://journal.iag.ir/article_56024.html
- 38) Abrahamian, E. (1998). Iran between two revolutions, Translated by Ahmad Gol Mohammadi, Ibrahim Fatahi, Tehran: Nye publisher. [Persian].
- 39) Afzali, R., Kamran, H., & Abedi Shojah, F. (2021). Discourse analysis of the political management of space in Cuba after the 1959 revolution, Journal of Geography, Vol 19, No 69, PP 1- 18. [Persian].
- 40) Afzali, R., Badei, M., Zaki, Y., & Keyani, V. (2014). Discourse Territoriality and Geopolitics, journal of World politics, Vol 3, No.4, Pp93-121. [Persian].
- 41) Ahmad-Nejad, T., Ahmadi, Y., & Edrisi, A. (2021). feudalism or Nation- state; Analyzing the understanding of nation-state in the thought of Qajar era intellectuals, Journal of Iranian Sociology, Vol 22, No 1, PP 90- 120. [Persian].
- 42) Ahmadipour, Z., Ghanbari, G., & Karami, G. (2012). Political organization of space, Tehran: Geographical Organization of the Armed Forces Press. [Persian].
- 43) Akbari, A., Vosoughi, R., & Rahimi, O. (2017). Sources of income of the Qajar government during the period of Muzaffar al-Din Shah, History Quarterly, Vol 12, No. 47, PP 82- 117. [Persian].
- 44) Algar, H. (2017). Religion and state in Iran, 1785-1906; the role of the Mullahs in the Qajar period, Aboulghasem Serri, Tehran: Tous Publisher. [Persian].
- 45) Ashraf, A. & Banu Azizi, A. (2008). Social classes, state and revolution in Iran, Translated by Sohela Farsani, Tehran: Niloufar Publisher. [Persian].
- 46) Ashraf, A. (1980). Historical obstacles to the growth of capitalism in Iran, Tehran: Zameneh Publisher. [Persian].
- 47) Avery, P. (1994). Contemporary history of Iran; From the establishment to the extinction of the Qajar

- dynasty, Translated by Mohammad Rafiee, Tehran: Ataeei Publisher. [Persian].
- 48) Azad_Armaki, T., & Janadeleh, A. (2014). institutional configuration of the power balance in Iran's traditional society (reading the developments in Iran), Journal of Iranian Sociology, Vol 15, No 3, PP 29-64. [Persian].
- 49) Azghandi, A.Z. (1997). The political elites of Iran, between two revolutions, Tehran: Ghomes Publisher. [Persian].
- 50) Curzon, G. (2001). Persia and the Persian question, Translated by Gholam-Ali Vahid-Khorasani, Tehran: Scientific and cultural publishing company. [Persian].
- 51) Dean, M. (1999). Governmentality: Power and Rule in Modern Society, London: Sage Press. https://www.researchgate.net/publication/280802922_Governmentality_Power_and_Rule_in_Modern_Society
- 52) Floor, W. M. (1987). Surveys of the social history of Iran in the Qajar era, first volume, Translated by Aboulghsem Serri, Tehran: Tous Publisher. [Persian].
- 53) Foran, J. (1989). Fragile resistance: Social transformation in Iran from 1500 to the revolution, Translated by Ahmad Tadayoun, Tehran: Rasa Publisher. [Persian].
- 54) Foucault, M. (2010). The order of things; an archaeology of the human sciences, Translated by Yahya Imami, Tehran: Institute of Cultural and Social Studies Press. [Persian].
- 55) Foucault, M. (2007). Security, Territory, and population, lecture at the college de France, 1977- 78, New York: Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/book/10.1057/9780230245075>
- 56) Foucault, M. (1999). Surveiller et punir: Naissance de la Prison, Translated by Niko Sarkhoush & Afshin Jahandedh, Tehran: Nye Publisher. [Persian].
- 57) Ghorchi, M., Ghezsofla, M.T., & Mosaveyan, S. (2020). Karl Schmidt's Thought and the Problem of Reactive Identities in Contemporary Political Geography. Journal of Geography. Vol 18, No. 67, pp 25- 39. [Persian].
- 58) Hagheghat, Sadegh. (2002). Political science methodology, Qom: Mofeid University Press. [Persian].
- 59) Howarth D, Noar Val, A & Stavrakakis, G. (2000). Discourse theory and method. London: Sage publication. <https://manchesteruniversitypress.co.uk/9780719056642/>
- 60) Issawi, C. (1983). The Economic history of Iran 1800 - 1914, translated by Yaghoub Ajand, Tehran: Gostareh publisher. [Persian]
- 61) Katouzeyan, M.A. (2002). Conflict between state and nation: theory of history and politics in Iran. Translated by Alireza Teyeb, Tehran: Nye Publisher. [Persian]
- 62) Katouzeyan, M.A. (2013). State and society in Iran the eclipse of the Qajars and the emergence of the Pahlavis. Translated by Hassan Afshar. Tehran: Markaz Publisher. [Persian]
- 63) Kateb, A., Hafeznia, M.R., Ghaderi, H., & Gholamhossien- zadeh, G. (2017). Comparative study of indicators of political management of the national space (State) in different theories, Journal of Political Geography Research, Vol 2. No. 3, PP 1- 22. [Persian].
- 64) Keddie, N. (2006). Qajar Iran and the rise of Reza Khan, 1796-1925, Translated by Mehdi Hagheght-Khah, Tehran: Ghoghnoos. [Persian]
- 65) Laclau, E., & Mouffe, C. (2013). Hegemony and socialist strategy towards a radical democratic politics, Translated by Mohammad Rezaei, Tehran: Sales Publisher. [Persian].
- 66) Lampton, A. (1961). Persian Society under the Qajars, Royal Central Asia Studies, Vol 48, No 2, PP 123- 139. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03068376108731730>
- 67) Lashgari, E. (2021). Political geography and methodological dualism, Yazd: Yazd University Press. [Persian].
- 68) Lashgari, E. (2020). A venture into the spatial foundations affecting the slow formation of modern government in Iran before the first Pahlavi era (1925 -1941), Journal of The Arab World Geographers, Vol 23, No. 4, PP 275- 288. <https://meridian.allenpress.com/awg/article-abstract/23/4/275/474204/An-Analytical-Venture-into-the-Spatial-Foundations?redirectedFrom>.
- 69) Lemke, T. (2001). The Birth of Bio-Politics Michel Foucault's lecture at college de France on Neo-liberal Governmentality, Economy and Society, Vol 30, No 2, PP 190- 207. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03085140120042271>
- 70) Martin, V. (2010). The Qajar Pact: bargaining, protest and the state in nineteenth - Century Persia,

- Teranslated Afsaneh Monfard, Tehran: Ameh Publisher. [Persian].
- 71) Malekeyan, M., Heydari, G.H., & Hamze, F. (2022). Coronopolitics from theory to reality, *Journal of Geography*. Vol 20, No. 72, pp 155- 169. [Persian].
- 72) Mayhew, R. (2009). Historical Geography 2007- 2008: Foucault's avatars – still in the driver seat. *Progress in Human Geography*, Vol 33, No 3, PP 387–397.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0309132508096354>
- 73) Migdal, J. (1988). *Strong Societies and weak States: State- Society relations and state capabilities in the third world*, Princeton: Princeton University Press.
<https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691010731/strong-societies-and-weak-states>
- 74) Motevali, A. (2012). Urban foundations and power relations from the collapse of Afshariya to the death of Karim Khan Zand, *journal of historical science research*, Vol 4, No. 2, PP 63- 83. [Persian].
- 75) Mouffe, C. (2012). *On the political*. London: Routledge.
<https://www.routledge.com/On-the-Political/Mouffe/p/book/9780415305211>
- 76) Nazem_Islam Kermani, M. A. (1983). *History of Iranian awakening*, edited by AliAkbar Saeedi Sejani, Tehran: Agah Publisher. [Persian].
- 77) Naghibzadeh, A. (2011). *Introduction in political sociology*, Tehran: Samt. [Persian]
prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=4622887&pageStatus=
- 78) Rabanizadeh, M., & Lotfi, L. (2015). Power structure in Safavid era of Iran, *Journal of Contemporary Political Essays*, Vol 6, No 4, PP 55- 77. [Persian].
- 79) Rasekh, K., Sharefi, F., & Khodami, A. (2021). Analyzing the economic power during the Qajar era from the perspective of Michael Mann's sources of social power, *Journal of Historical Sociology*, Vol 3, No 12, PP 179- 210. [Persian].
- 80) Rutherford, S. (2007). Green Governmentality: Insights and opportunities in the study of nature's rule, *Progress in Human Geography*, Vol 31, No 3, PP 271- 307.
https://www.researchgate.net/publication/242238503_Green_Governmentality_Insights_and_Opportunities_in_the_Study_of_Nature%27s_Rule
- 81) Seyf, A. (2011). *Crisis in despotism: The Constitutional Revolution of Iran*, Tehran: Ameh. [Persian]
- 82) Shabani, R. (2011). *The fundamentals of the social history of Iran*, Tehran: Ghomes Publisher. [Persian]
- 83) Shamim, A.A. (1991). *Iran during the Qajar dynasty*, Tehran: Elmi Publisher. [Persian].
- 84) Telen, K. (2008). How Institutions Evolves: Insight from Comparative Historical Analysis”, In J. Mahoney & D. Rueschemeyer(eds), *Comparative Historical Analysis in the social science*, Cambridge: Cambridge University Press.
https://books.google.com/books/about/Comparative_Historical_Analysis_in_the_S.html?id=oT86uvC8KBEC
- 85) Torabi Farsani, S. (2005). *Merchants, constitutionalism and Modern state*, Tehran: Publication of the history of Iran. Tehran: History of Iran Publication. [Persian].
- 86) Veicy, H., & Mehmandoost, K. (2015). Unitary political system effect on spatial arrangement and development of Iranian cities, *Geopolitics Journal*, 9(2): 204-229. [Persian].
- 87) Warahram, GH. R. (1988). *Political system and social organizations in the Qajar era*, Tehran: Moein Publisher. [Persian].